

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ІМПЕРАТИВИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕТИМОЛОГІЯ І СУТНІСТЬ ТЕРМІНІВ

MORAL AND ETHICAL IMPERATIVES OF ADVOCACY: ETYMOLOGY AND ESSENCE OF TERMS

Заболотна Н.Я., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті досліджено співвідношення та взаємозв'язок таких філософсько-правових категорій як «мораль», «моральність», «етика», «професійна етика», «деонтологія», які використовуються для характеристики професійної етики адвоката. Автор зазначає про не зовсім коректне використання цих термінів як тотожних, що вимагає уточнення понять, наближення їх змісту до традиційно прийнятого у філософській науці. Стверджується, що інтенсивна змістовна розробка, осмислення нерівнозначності цих понять і деонтологічні нормативи професіоналізму адвоката набувають особливої гостроти в часи повернення суспільства до соціогуманних цінностей, що є характерною ознакою сучасного науково-філософського дискурсу.

Обґрунтовано етимологічний зміст та історію виникнення термінів «мораль», «моральність», «етика». Автором досліджено, що у первісному значенні «етика», «мораль», «моральність» та такі похідні від них терміни як «етичні засади», «моральні засади», «етичні принципи», «етичні цінності» мають синонімічну спорідненість. З часом ситуація змінюється, за різними словами починає закріплюватися різний сенс і вони наповнюються особливим контекстом: під етикою здебільшого розуміється відповідна гілка знань, наука, під мораллю (моральністю) – досліджуваний нею об'єкт. Крім того, під мораллю розуміється суб'єктивний аспект відповідних вчинків, а під моральністю – самі вчинки, тобто мораль – те, якими бачаться вчинки індивіда в його суб'єктивних оцінках, а моральність – те, якими насправді є вчинки людини в реальному досвіді життя сім'ї, народу, держави.

У статті наводиться наукова дискусія щодо морально-етичних засад діяльності інституту адвокатури, яка демонструє множинність підходів до сутності і розмежування таких моральних категорій як етика, професійна етика, мораль, моральність, деонтологія. Тому для синтезування теоретичних уявлень про моральність і етику в діяльності сучасного адвоката, розвитку вчень про морально-етичні засади цієї професії необхідно дослідити спільне і відмінне серед зазначених категорій.

Ключові слова: мораль, моральність, етика, професійна етика, адвокат, професійна етика адвоката, деонтологія.

The correlation and interrelation of such philosophical and legal categories as "morality", "ethics", "professional ethics", "deontology" which are used to characterize the professional ethics of a lawyer are studied. There is not quite correct use of these terms as identical, which requires clarification of concepts, approximation of their meaning to the traditionally accepted in philosophical culture. It is noted that the intensive meaningful development and understanding of the inequality of these concepts and deontological standards of professionalism of a lawyer become especially acute at the time of society's return to socio-human values and is a characteristic feature of modern scientific and philosophical discourse.

Etymological meaning and history of the terms "morality", "morality", "ethics" shows that in the original meaning of "ethics", "morality" and such derivative terms as "ethical principles", "moral principles", "ethical principles", "ethical values", etc. have a synonymous relationship. Over time, the situation changes and different words begin to take on different meanings, and they are filled with a special context: ethics is mainly understood as the relevant branch of knowledge, science and morality (morality) – the object it studies

Professional ethics is, on the one hand, a theory that studies professional morality and on the other, the practice of applying moral values in the implementation of professional activities. The ethics of a lawyer, as a theory, examines the personality of a lawyer as a bearer of a certain morality, including positive moral qualities (virtues) necessary for a successful career, as well as moral principles and norms by which he is guided. The ethics of a lawyer, as a practice, reflects the real manifestation of the moral aspect of service, the moral character of a specialist, the quality of the moral means used, the moral factor in all its diversity.

Key words: morality, ethics, professional ethics, professional morality, deontology, ethical principles, ethical values, lawyer.

Ефективність діяльності адвокатури як інституту громадянського суспільства багато в чому залежить від її моральних засад і дотримання професійної етики всіма представниками адвокатської професії. Моральні цінності в якості феномену людського суспільства впливають на зміст і характер професійної діяльності адвоката, визначають її соціогуманістичну спрямованість.

Моральна орієнтація адвоката та його професійна свідомість формуються під впливом загальнолюдських моральних норм і принципів суспільства, є однією із важливих умов гарантування основних прав і свобод людини у процесі надання їм кваліфікованої правової допомоги. Її постулати й категорії становлять основу світогляду адвоката, визначають його поведінку при виконанні своїх службових обов'язків.

Метою статті є поглиблення і розширення знань в області морально-етичних засад професії адвоката.

Питанням, які пов'язані з етичними початками адвокатської професії, завжди приділялася серйозна увага з боку провідних вітчизняних науковців, якими було створено низку фундаментальних робіт, що містять всебічне і глибоке дослідження різних аспектів цієї проблематики. Серед них праці М.Й. Байтіна, О.М. Бандурка, Є.М. Бла-

жівського, О.Д. Бойкова, Т.В. Варфоломеєва, Є.В. Васюковського, Д.П. Ватмана, О.Л. Жуковської, А.М. Колодій, В.П. Колісник, В.В. Кравченко, А.Ю. Олійник, О.В. Скрипнюк, Л.В. Тацій, О.В. Тимошук, Ю.М. Тодика, О.Д. Тихомірова, С.Я. Фурси, В.М. Шаповал, О.Г. Яновської та інших.

Мораль є практично-оцінним способом ставлення людини до дійсності, що регулює її поведінку, системою неофіційних поглядів, переконань, ідеалів, звичаєвих норм, принципів, оціночних суджень, які склалися історично в тому чи іншому суспільстві й виражаються у поведінці і вчинках людей, регулюють їх відносини, ставлення до держави і суспільства загалом [1, с. 397]. Вони підтримуються вихованням, традицією, силою громадської думки суспільства, певного класу чи соціальної групи. Як зазначає О. Лукашева, критеріями таких норм, оцінок, переконань здебільшого виступають категорії добра, зла, порядності, совісті та інших чеснот [5, с. 11–12]. З таких позицій даються моральна інтерпретація і оцінка всіх суспільних відносин, вчинків і дій людей.

Мораль виникла задовго до права, вона є однією з найдавніших форм людської свідомості. Первинними виявами моралі можна вважати традиції і звичаї, які наші предки передавали з покоління в покоління і дотримувалися, не

замислюючись. Пізніше, коли люди почали замислюватися над тим, що відбувається навколо, даючи особисту оцінку, ґрунтуючись на внутрішніх переконаннях і принципах, з'явилися моральні норми.

Мораль є об'єктивним явищем, незалежним від волі людини, вона має суспільний характер, є одним зі способів гармонізації індивідуальних і суспільних інтересів, підтримання та захисту єдності й цілісності громади. Будучи особливим способом впливу на поведінку людей, мораль привчає їх дотримуватися правил гідної поведінки, керуючись орієнтирами людяності, ідеалами добра, істини, прекрасного, справедливості тощо.

Мораль є однією з форм духовної культури людства. Вона належить до основних типів нормативної регуляції поведінки людини поряд із правом, звичаями, традиціями, релігією, перетинається з ними, але й істотно відрізняється від них. Специфіка моральної регуляції полягає в тому, що мораль є унікальним способом впливу на поведінку людини і належить до неінституціональної форми нормативного регулювання людської діяльності. Якщо правові норми спираються на матеріальну силу держави, де приписи формулюються, затверджуються і впроваджуються у життя спеціальними установами та інститутами, то моральні вимоги формуються у практиці масової поведінки, в процесі взаємного спілкування людей, де дотримання моральних норм засноване на громадській думці, силі авторитету, переконанні тощо.

Особливу роль вимоги моралі відіграють у професії юриста, оскільки з юстицією, з правосуддям люди завжди пов'язують уявлення про вищі моральні принципи і справедливість. Співвідношення категорій «мораль» і «моральність» досліджувалося багатьма філософами з давніх часів. Гегель вважав, що мораль є свідомістю, власною внутрішньою волею людини, його автономним законом. Гегель виділяв три компоненти моралі: умисел і воля, намір і благо, добро і совість.

Моральність, на його думку, – це сфера, в якій об'єднуються зовнішня і внутрішня воля, а людина знаходить справжню свободу. Стадіями розвитку моральності є сім'я, громадянське суспільство і держава. У сім'ї людина набуває первинних уявлень про добро і зло. У громадянському суспільстві людина отримує навички реалізації і захисту своїх прав і свобод у взаємодії з іншими людьми. У державі всі індивідуальні прагнення об'єднуються у загальне благо, свобода ж забезпечується як моральними якостями, так і законодавством. Резюмуючи виклад концепції Гегеля, зазначимо, що в його розумінні поняття моралі і моральності є нетотожними, мораль – це свідомість, у якій формується духовна основа вчинків, а моральність – це діяльність (практика), поведінка, заснована на свідомості [3, с. 211].

Інтенсивна змістовна розробка та осмислення нерівнозначності понять «мораль» і «моральність» є характерною ознакою сучасного науково-філософського дискурсу. Багатьма авторами обґрунтовуються положення про відмінність моралі як зовнішнього регулятора соціального життя, представленого у вигляді норм і правил поведінки, які висуваються індивіду від імені соціуму, і моральності як області вільних відповідальних вчинків особистості, що здійснюються відповідно до моральних норм. Моральність особистості – це ступінь сприйняття моральної свідомості і культури суспільства, показник глибокого і органічного втілення вимог моралі в життєдіяльності індивіда.

На думку Н. Купріної та С. Масленнікової, мораль регламентує поведінку особистості, встановлює межі, які не можна переступати, застерігає від неприйнятних і небезпечних в поведінці. Тому мораль здебільшого узгоджується з поняттям закону і права. Моральність, на їх переконання, є більш детальною і тонкою регуляцією поведінки, областю вільних відповідальних вчинків інди-

віда. Вимоги моральності поширюються на будь-які дії і моменти поведінки, на будь-яку життєву ситуацію.

Крім того, конкретна моральність є явищем не тільки соціальним, а й психологічним, пов'язаним з усіма сферами людської організації: раціональної, мотиваційної, вольової, емоційної, нервово-психічної, сексуальної. Ці сфери не визначають змісту моральності, її імперативів і принципів, але індивідуально забарвлюють моральні вияви особистості, впливають на характер протікання боротьби мотивів, способи здійснення морального рішення [4, с. 88]. Таким чином, сфера моральності ширша за сферу моралі, але вона менш формалізована і нормативна.

Якщо мораль – це сукупність норм і вимог, що встановлюються суспільством для індивідів, то моральність – це вимір визначення поведінки людини, сукупність етичних вимог, які індивід висуває до себе, внутрішня потреба до здійснення моральних дій і вчинків. Головним регулятором моральності є совість, яка «виражає відповідальність людини перед самим собою як суб'єктом вищих і загальнозначущих (а також абсолютних і універсальних) цінностей» [4, с. 89].

Слово «мораль» походить від латинських слів «moralitas» (моральний) та «mores» – «звичай», «воля», «закон», «властивість» [1, с. 397]. Схожим чином перекладається й слово «етика», яке походить від грец. «ethika», від «ethikos» – виражає моральні переконання, «ethos» – «звичка», «звичай», «вдача» [8, с. 115], що свідчить про спорідненість цих категорій.

Протягом тисячоліть етика становила основний зміст багатьох філософських течій в області філософської рефлексії над мораллю і моральністю, над належною поведінкою людини в категоріях добра і зла, поступово відіграючи все більшу роль у духовній культурі людства і набуваючи все більшої самостійності. Центром усіх етичних проблем є проблема людської гідності, її набуття і збереження. Етика апелює саме до людської сутності, до людини, якою вона повинна бути.

У сучасному розумінні етика сформувалася у систему знань і означає філософську науку, яка вивчає і досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі і моральності як форми суспільної свідомості як одну з найважливіших сторін життєдіяльності людини і суспільства. Якщо мораль є об'єктивно існуючим специфічним явищем суспільного життя, то етика як наука вивчає мораль, її сутність, походження і історичний розвиток моральності, місце в системі інших суспільних відносин, теоретично обґрунтовує певну моральну систему та механізми формування духовних норм, висвітлює функції та механізми моральної регуляції, розкриває сутність моральної свідомості тощо. Як наука етика не тільки вивчає та систематизує моральні принципи і норми, які поширені у суспільстві, а й сприяє розвитку таких моральних принципів, які максимально відповідають сучасним потребам та удосконаленню людини і суспільства [6, с. 6].

Поряд із розвитком загальної етики, предметом регулювання якої є моральна поведінка людини, незалежно від її професії і в будь-яких обставинах, з'являється поняття «професійна етика», яка як теорія вивчає професійну мораль і виступає як практика застосування моральних цінностей при здійсненні професійної діяльності. Якою б професією не володіла людина, яким би фахівцем вона не була, її діяльність стає більш корисною, якщо в її основі лежать моральні засади. Та чи інша професійна група відповідно до суспільних і специфічно-професійних цінностей і норм утверджує у своїй спільній діяльності та відносинах певні типи моральних взаємин, які й складають сутність професійної етики.

Якщо говорити про професійну етику загалом, то вона існує як жива традиція підтримки високого рівня етичних стандартів тієї чи іншої професії. У зрілому вигляді профе-

сійна етика – це впорядковані систематизовані морально-етичні принципи і норми, які викладаються у формі етичного кодексу, що регулює практичну діяльність.

Сукупність моральних уявлень і установок, які знаходять свій вияв у поведінці представників такої групи суспільства як юристи, визначається як професійна етика юриста, сукупність норм і правил, що регулюють поведінку правника на основі загальноновизнаних моральних принципів і цінностей з урахуванням особливостей своєї професійної діяльності, складником якої є професійна етика адвоката.

Поряд із загальними нормами моральних відносин у будь-якій професійній діяльності етика адвоката формує додаткові вимоги і норми, що впливають із якісної своєрідності професії. Вже сама назва «адвокат», яка походить від латинського «advocatio» – «звернення за допомогою», «судовий захист» дає зрозуміти, що об'єктом адвокатської діяльності є людина: її права та свободи, честь і гідність, а часто і її доля, а основне завдання адвоката завжди було, є і буде полягати у допомозі своїм умінням, знаннями і досвідом тим, хто звернувся до нього по правову допомогу. Людина чекає від адвоката не тільки професійного й сумлінного виконання обов'язків, а й шанобливого ставлення до своєї особистості, що зобов'язує захисника до високої моральної відповідальності, висуває до нього підвищені вимоги.

З огляду на особливу роль адвоката-захисника і адвокатури як інституту захисту гарантованих конституціями прав і свобод людини і громадянина, етика адвоката включає позитивні моральні якості (чесноти), необхідні для успішної службової діяльності, моральні принципи і норми, якими він керується, що відображає реальний вияв морального аспекту його діяльності, моральне обличчя фахівця та якість застосовуваних моральних засобів.

Адвокатська етика як різновид професійної етики юриста – це сукупність правил належної поведінки адвокатів, система соціальних норм, заснована на взаємозв'язку правових і морально-етичних принципів, норм, правової та моральної свідомості, яка вирізняється внутрішньою узгодженістю приписів і виступає в ролі своєрідного морального регулятора поведінки адвоката у сфері його професійної діяльності. Концептуальною основою професійної адвокатської етики є співвідношення моралі та права.

Н. Таварткіладзе, відстоюючи самостійне значення адвокатської етики, зазначає, що специфіка професійних стандартів діяльності адвоката зумовлена особливостями функцій, покладених на адвокатуру [7, с. 7]. Тому під правилами адвокатської етики, вважає Н. Таварткіладзе, слід розуміти такі правила поведінки адвоката, які акцентують увагу на гуманному призначенні адвокатури як правозахисної інституції, дотримання яких забезпечується як внутрішнім переконанням адвокатів, так і колективною свідомістю адвокатського співтовариства, а за необхідністю – заходами державно-правового примусу [7, с. 7].

Предметом адвокатської етики є поведінка представника цієї професії, члена відповідної адвокатської асоціації в обставинах, де він діє саме як професіонал. Адвокат, надаючи кваліфіковану юридичну допомогу довірителью, керується загальними нормами моральності, але в специфічних умовах професійної діяльності він керується своїми уявленнями про моральність і про професійний обов'язок. Тобто, професійні й моральні якості адвоката не є вродженими, адвокат як людина може дотримуватися будь-якого етичного вчення, будь-яких етичних поглядів, проте як для члена адвокатської асоціації для нього можлива тільки єдина для корпорації система професійних цінностей, тільки один набір стандартів професійної поведінки. Етика адвоката ґрунтується на розумінні професійної моралі як духовно-практичного феномену, що реалізується в моделях поведінки адвокатської спільноти,

зорієнтованої на загальнолюдські, суспільні та специфічно-професійні цінності, норми і правила.

Ще однією категорією, яка пов'язана з мораллю, моральністю і етикою, є «деонтологія» (від грец. «деон» – «належне», «обов'язок», «logos» – «вчення»), зокрема «юридична деонтологія», яка розуміється як підрозділ правової етики, є її стрижнем і серцевиною, але ширшою за змістом, оскільки містить не тільки норми морально-етичної культури юриста, а й інші, тісно пов'язані з нею кваліфікаційні характеристики правника як особистості (психологічні, політичні, естетичні, інформаційні нормативи тощо, які висуваються до фахової культури юристів).

Як зазначають В. Гапотій і О. Мінкова, юридична деонтологія як наука про загальні і спеціальні норми моралі в умовах практичної діяльності юристів не поглинає предмету і методів правової етики, є ніби вступом до неї, змістом якої є як етичні норми, не забезпечені юридичними санкціями, так і правові, закріплені у службових документах і нормативних актах, які встановлюють юридичну відповідальність за невиконання встановлених приписів [2, с. 8].

Деонтологічні нормативи професіоналізму адвоката як система юридичних знань і вмінь, цінностей, а також юридичного досвіду є підґрунтям для виконання ним свого професійного обов'язку, який безпосередньо пов'язаний із моральністю адвоката та його професійною етикою.

Етика адвоката в силу свого призначення є гарантією досягнення тих результатів, до яких прагне адвокатура і члени її спільноти. Досягнення результату і реалізація призначення адвокатури робить співтовариство успішним, формує і підвищує довіру до нього. Тому професійні етичні правила адвокатів насамперед зобов'язують адвокатів чи забороняють їм певні вчинки, виступають не штучно вигаданими перешкодами, які ускладнюють роботу адвокатів, а забезпечують якість їх роботи, роблячи їх все більш затребуваними і успішними [9, с. 6].

Професійна етика адвоката допомагає їм забезпечувати довірчі відносини з клієнтами завдяки збереженню адвокатської таємниці і в той же час застерігає самого адвоката від різних спокус, викликаних близькими стосунками з клієнтами, високим ступенем незалежності, яку мають адвокати, та певною «закритістю» цієї професії. Крім того, професійна етика адвоката допомагає у регулюванні відносин адвоката з судом, органами державної влади та управління, державними та іншими організаціями, засобами масової інформації, адвокатською спільнотою тощо. Етичні принципи слугують для адвоката відповідним орієнтиром при вирішенні конкретних справ і виборі власної лінії поведінки та поведінки свого клієнта.

Адвокатська етика є видом професійної етики, її самостійним видом і є сукупністю норм і правил належної поведінки адвокатів, які забезпечують моральність професійної діяльності і позаслужбової поведінки представника адвокатської професії.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що етимологічний зміст і історія виникнення термінів «мораль», «моральність», «етика» показує, що у первісному значенні «етика», «мораль», «моральність» та такі похідні від них терміни як «етичні засади», «моральні засади», «етичні принципи», «етичні цінності» мають синонімічну спорідненість.

Згодом ситуація змінилася, за різними словами почав закріплюватися різний сенс, вони наповнилися особливим контекстом: під етикою здебільшого розуміється відповідна гілка знання, наука, під мораллю (моральністю) – досліджуваний нею об'єкт. Крім того, під мораллю розуміється суб'єктивний аспект відповідних вчинків, а під моральністю – самі вчинки, тобто мораль – те, якими бачаться вчинки індивіду в його суб'єктивних оцінках, а моральність – те, якими насправді є вчинки людини в реальному досвіді життя сім'ї, народу, держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболіна Т., Надольний І. Мораль. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
2. Гапотій В.Д., Мінкова О.Г. Юридична деонтологія : навчальний посібник. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В. 2018. 146 с.
3. Гегель Г.В.Ф. *Философия права* / пер. с нем.; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
4. Куприна Н.Г., Масленникова С.Ф. Современные подходы к содержательной разработке понятий «нравственность» и «мораль». *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 4. С. 88–97.
5. Лукашева Е.А. *Взаимодействие права и морали: общее и особенное. Взаимодействие права и морали : материалы Международной научной конференции* / отв. ред. Т.А. Сошникова. Москва : Изд-во Моск. гуманит. ун-та. 2014. 262 с.
6. Професійна етика юриста : навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В.С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 108 с.
7. Таварткіладзе Н.М. *Етичні основи діяльності адвоката-захисника* : автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.10. Одеса. 2003. 22 с.
8. Тофтул М.Г. *Сучасний словник з етики*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
9. Шевченко И.А. *Профессиональная этика адвоката. Об адвокатуре и адвокатской деятельности*. 2016. 29 с.